

TJERK DE REUS

Ad den Besten
Deelbiografie 1923-1955

Oorlogstijd | de Vijftigers

SKAN DALON
NON PROFIT BEELDPROJECTS

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
1 Inleiding	11
2 ‘U is pas zeventien!’ – 1923-1941	23
3 Studie theologie – 1941-1943	75
4 Naar Duitsland – voorjaar 1943	108
5 Veertien maanden in het Derde Rijk – 1943-1944	140
6 Onder poëten en profeten – 1944-1945	204
7 <i>Columbus</i> : existentieel dichterschap – 1945-1946	243
8 De ‘ommezwaai’ naar het ‘critische’ – 1945-1950	270
9 In het klimaat van de Doorbraak – 1945-1950	320
10 Betrokken bij Vijftig:	
‘Ik zal altijd aan jullie kan staan’ – 1950-1954	382
11 Creatie versus emanatie. <i>Stroomgebied</i> (1954)	448
12 Biografie, poëtica, literaire context	506
Appendix	531
Summary	537
Bibliografie	541
Register van namen	559
Uitgebreide inhoudsopgave	568
Curriculum Vitae - Tjerk de Reus	575

Voorwoord

Na jaren van studie is het heel plezierig om dit proefschrift tot voltooiing te brengen. Toch is het niet met een zucht van verlichting dat ik er nu een punt achter zet. Door de jaren heen ben ik altijd zeer geïnteresseerd gebleven in de ideeënwereld van Ad den Besten en in zijn persoonlijke geschiedenis. Die interesse begon al vroeg: tijdens mijn studie Nederlands, eerste helft jaren negentig. Toen ik zijn boek *Dichten als daad* (1973) voor het eerst las, trof mij de manier waarop hij poëzie, levensbeschouwing en theologie met elkaar in verband bracht. Dat deed hij frank en vrij, en met overtuiging. Ik herkende bij hem de interesse in literatuur als een fenomeen dat een grondige reflectie behelst over het menselijke bestaan. Levensbeschouwelijke en theologische noties zijn daarbij vanzelfsprekend relevant, begreep ik van Den Besten.

Mijn fascinatie leidde in 1996 tot een doctoraalscriptie over de poëzie en poëtica van Den Besten. Niet lang daarna was er het voorne- men om over dezelfde thematiek een dissertatie te schrijven, maar pas in 2005 was daarvan een concreet resultaat zichtbaar: een artikel over Den Bestens poging om met Guillaume van der Graft en met enkele katholieke dichters een christelijk letterkundig tijdschrift te initiëren. In 2011 kreeg mijn onderzoek een nieuwe en ook definitieve impuls, dankzij de beschikbaarheid van nieuw archiefmateriaal. Daarop nam het ‘echte werk’ aan de dissertatie een aanvang.

In deze studie staat de poëtica centraal, dus de opvattingen en denk- beelden van Den Besten over poëzie, over dichterschap, over het schep- pende woord. Ik heb die steeds in samenhang willen zien met zijn le- vensloop en de algehele ontwikkeling van zijn denken. Deze interesse in de verhouding tussen gedachtegoed en biografie is mede aangewakkerd door journalistieke publicaties die ik in de jaren 2008-2011 schreef over de econoom Lans Bovenberg en de psychiater Herman M. van Praag. Bij hen ontdekte ik hoezeer hun biografie verbonden is met hun intel-

lectuele ontwikkeling. Dit versterkte mijn overtuiging dat ook een poëtica uitdrukking is van een concreet, geleefd bestaan. Het was een grote uitdaging in deze lijn verder te denken, toen ik in 2011 de beschikking kreeg over vele brieven uit Den Bestens vroege jaren, met name uit de oorlogstijd; Den Besten verbleef toen ruim een jaar in Berlijn. Deze periode uit zijn leven is voor mijn onderzoek zeer belangrijk gebleken. Niettemin bleef de focus bij de poëtica van den Besten: bij zijn opvattingen over dichterschap en poëzie. De ondertitel van mijn studie markeert de eenheid van leven en denken die ik op het spoor kwam: ervaringen in de oorlogstijd hangen nauw samen met de poëtica die hij formuleerde in het tijdperk der Vijftigers.

Nu het werk aan het proefschrift is afgerond, is er alle reden om mensen die mij hebben bijgestaan te bedanken. Allereerst geldt mijn dank mijn promotor: prof. dr. Anja de Feijter, hoogleraar Moderne Nederlandse Letterkunde te Nijmegen. Haar jarenlange, nauwgezette belangstelling voor mijn onderzoek en haar kritische begeleiding zijn voor mij van grote betekenis geweest. De academische kant van onze samenwerking ging samen met hartelijke betrokkenheid, iets wat ik zeer gewaardeerd heb. Als tweede persoon die voor mij van grote betekenis is geweest, mag hier prof. dr. Margaretha H. Schenkeveld genoemd worden, emeritus hoogleraar Nieuwere Nederlandse Letterkunde aan de Vrije Universiteit, die als copromotor gedurende de laatste drie jaar van mijn onderzoek een belangrijke rol speelde. Onze gesprekken over christendom en literatuur zullen mij heugen, evenals haar beslistheid en constructieve instelling. Als meelezer van buiten de academische wereld heeft drs. Jaap Vlasblom een niet te onderschatten rol gespeeld. Ik heb veel aan hem te danken, als meelezende en meelevende dorpsgenoot en als scherpzinnig theoloog. Dank ben ik tevens verschuldigd aan dr. Elly Buelens, die in 1992 promoveerde op een studie over Ad den Besten en De Windroos. Zij heeft niet alleen een aantal hoofdstukken meegelezen en van kritisch commentaar voorzien, ze heeft ook grote delen van haar Den Besten-archief mij ruimhartig ter beschikking gesteld.

Een speciaal woord van dank geldt Liesbeth en Marianne den Besten, dochters van Ad den Besten. Zij hebben mij in 2011 toegang gegeven tot het literaire en persoonlijke archief van hun vader en mij daarbij de vrije hand geboden. Hun behulpzaamheid hierbij getuigde van een groot vertrouwen, waarvoor ik graag mijn erkentelijkheid uitspreek.

Dank ook aan de medewerkers van het Literatuurmuseum te 's-Gravenhage, die niet alleen een fantastische collectie letterkundig archiefmateriaal beheren en toegankelijk houden, maar ook van veel

behulpzaamheid hebben blij gegeven als ik mij meldde met de vraag om inzage in archivalia. Voorts dank ik Erwin van Meerkerk BA die bereid was de samenvatting in het Engels te vertalen. Niet in het minst geldt mijn erkentelijkheid uitgeverij Skandalon, waar men er alles aan gedaan heeft om van mijn proefschrift een mooi boek te maken.

Een woord van dankbaarheid geldt zeker ook mijn vrouw. Zij heeft mij geholpen om door de jaren heen te blijven geloven in dit onderzoek, vooral op momenten waarop ik verzuchtte dat het waarschijnlijk nooit tot een afronding zou komen. Het is mede aan haar aanmoedigen te danken dat het werk nu voltooid is.

Deze studie behelst een onderzoek op het grensgebied van literatuur, levensbeschouwing en theologie. Voor mijzelf gaat letterkundige belangstelling samen met persoonlijke betrokkenheid bij geloof en theologie. Ik besef dat ik door de bijdrage van Den Besten in dezen zeer gestimuleerd ben, gedurende vele jaren. Ook dat is een reden voor dankbaarheid.

HOOFDSTUK 1

Inleiding

§ 1.1 Inleiding

Ad den Besten (1923-2015) publiceerde in 1954 het eerste boek over de Beweging van Vijftig: *Stroomgebied. Een inleiding tot de poëzie van de na-oorlogse dichtergeneratie*. Gerrit Borgers, beeldbepalend redacteur van *Podium* in de jaren vijftig, constateerde: ‘wij hebben met deze studie het eerste uitgebreide overzicht van onze moderne dichtkunst in handen gekregen.’¹ In zijn boek beschouwt Den Besten de contemporaine, nieuwe poëzie. Dit doet hij met een brede blik. Hij schenkt niet alleen aandacht aan de Vijftigers, maar ook aan andere jonge dichters bij wie hij ‘modern levensbesef’ aantreft. Toch valt *Stroomgebied* te beschouwen als hoofdzakelijk een reactie op Vijftig. Het uitvoerige thetische eerste deel van het boek vormt een toelichting op en een betrokken dialoog met vooral de experimentele dichters. In het tweede deel bespreekt hij het werk van achtendertig dichters afzonderlijk, onder wie de Vijftigers en verwante dichters. Ook in de bloemlezing *Stroomgebied*, verschenen in de zomer van 1953, had hij de Vijftigers al een prominente plaats toebedeeld.²

Den Besten ontwikkelt in *Stroomgebied* een eigen poëtica, karakteristiek voor wie hij is en voor de levensbeschouwelijke noties die hij doorslaggevend vindt. Expliciet brengt hij religieuze en theologische noties ter sprake, waaruit zijn verbondenheid met het christelijk geloof blijkt. De poëzie die Den Besten bewondert, zou hij naderhand aanduiden als

1 Borgers, 1954.

2 Met *Stroomgebied* wordt steeds het essay ofwel de ‘inleiding tot de poëzie van de na-oorlogse dichtergeneratie’ bedoeld, zoals verschenen in 1954. Dit boek is het vervolg op de bloemlezing *Stroomgebied*, verschenen in 1953. Als de bloemlezing wordt bedoeld, wordt die steeds expliciet aangeduid als ‘de bloemlezing *Stroomgebied*’.

‘mythologische poëzie’. Hij muntte deze term niet zelf; het was een afgeleide van de titel van Guillaume van der Grafts vierde gedichtenbundel: *Mythologisch* (1950). Deze door hem voorgestane mythologische poëtica vindt zijn oriëntatie in een bijbels-theologisch besef van de schepingskracht van het woord, dat een heilzame orde aanbrengt in een chaotische of irrationele bestaanservaring. In 1977 gaf Martien J.G. de Jong een juiste typering van Den Besten: ‘Door de keuze van zijn voorbeelden en door zijn voortdurend gebruik van theologische en antropologische argumentaties en bijbelse vergelijkingen, doet Ad den Besten zich onomwonden kennen als een levensbeschouwelijk, i.c. hervormd criticus.’³

Anders dan op voorhand verondersteld zou kunnen worden, leidde Den Bestens levensbeschouwelijke eigenheid niet tot vervreemding van de revolutionaire Beweging van Vijftig. Sterker nog, het theologische profiel van Den Besten gaf hem een sterk besef van verwantschap. Al vroeg zag hij het belang in van de experimentele poëzievernieuwing. Niet voor niets was hij de uitgever van de eerste dichtbundel van Vijftig: *Wondkoorts* van Simon Vinkenoog.⁴ De verschijning hiervan was vooral aan Den Besten te danken, vond Vinkenoog zelf.⁵ Aan het slot van het thematische deel van *Stroomgebied* schrijft Den Besten: ‘Ik wil nog eens onderstrepen, dat ik ondanks al mijn bezwaren en reserves (...) hun proefondervindelijk bezig-zijn met de taal van verstrekkend belang acht.’⁶

Den Besten voelde zich een existentieel christen, ontdaan van de vanzelfsprekendheden van een christelijke cultuur. Hij herkende zich in het moderne levensbesef van de jonge vernieuwende dichters en ervoer in vooral theologisch-culturele zin verwantschap met de Doorbraakbeweging. Het typeert Den Besten dat hij op Vinkenoogs in *Blurb* genoteerde gedachte ‘waar god was, hebben we nu een blindedarmontsteking’, reageert met: ‘Dat is volkomen juist’, om later nog eens te benadrukken: ‘Als het erop aankomt, zal ik altijd aan jullie kant staan tegenover allerlei humanistische zin-gevers en christenen die àl te gemakkelijk juichen dat ze de zin v.h. leven gevonden hebben.’⁷

3 De Jong, 1977 p. 149.

4 Afgezien van het debuut van Hans Lodeizen, *Het innerlijk belang*, dat in mei 1950 verscheen (met 1949 als jaar van uitgave; vgl. Hilberdink, 2007 p. 198). Deze bundel wordt beschouwd als prelude op Vijftig.

5 Simon Vinkenoog overwoog om zijn debuutbundel *Wondkoorts* de opdracht mee te geven: ‘aan A.d.B. zonder wiens medewerking deze bundel nooit tot stand gekomen zou zijn’; citaat uit Simon Vinkenoog aan Den Besten, 22 augustus 1950, geciteerd in: Fokkema, 1979 p. 188.

6 Den Besten, 1954 p. 78.

7 Den Besten aan Simon Vinkenoog, resp. 8 en 17 december 1950.